

BİRGİ TARİHİ MEZAR TAŞLARI BİRGİ HISTORICAL STONES

Edip YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü/Bitlis/Türkiye
eyilmaz2@beu.edu.tr
orcid.org/0000-0002-9041-2396

Öz

Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra, eski bazı geleneklerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Bunlardan birisi de mezar ve mezar taşlarıdır. Kurgan denilen anıt mezarlar türbe ve kümbet olarak, balbal adını verdikleri mezar taşlarının yerini şahideler almıştır. Karahanlıların Müslüman olmalarından sonra ortaya çıkan türbe ve kümbetler, Anadolu'un fethinden sonra Anadolu sathına yayılmış birbirinden güzel örneklerle varlığını devam ettirmişlerdir. Bunun ilk güzel örnekleri Ahlat'ta verilmiştir. Adeta bir açık hava müzesi görünümünde olan Selçuklu Mezarlığı ile Emir Bayındır kümbedi çarpıcı örnekler olarak günümüze kadar varlıklarını korumuşlardır. Önce Selçuklular, daha sonra Beylikler ve Anadolu'da birliği sağlayarak cihan imparatorluğu kuran Osmanlılar döneminde yapılan; cami, mescid, medrese, kervansaray, hamam, köprü, sebil, bedesten, imaret, külliye gibi birçok mimari eserler yanında değişik mimari tarzlarda birbirinden güzel türbe ve kümbetler, sandukalı, şahideli mezarlar inşa ederek, Anadolu'ya damgalarını vurmuşlardır. Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılışından sonra, Birgi dolaylarında kurulan Aydınoğlu Beyliği, daha sonra bölgenin Osmanlılara geçmesinden sonra Osmanlılar döneminde o yörede inşa edilen değişik mimari eserlerle beraber, bütün olumsuzluklara rağmen, çok sayıda mezar taşı günümüze kadar gelebilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birgi, Mezar Taşı, Şahide, Kitabe, Mezar

Abstract

After the Turks accepted Islam, they brought some old traditions with them. One of them is graves and tombstones. The monumental tombs, called Kurgan, were replaced by the tombstones they named balbal as tombs and domes. After the conquest of Anatolia, the tombs and domes that emerged after the Karahanlis became Muslims continued to exist with beautiful examples spread over Anatolia. the first good examples of this are given in Ahlat. The Seljuk cemetery and Emir Bayındır künbedi, which are almost like an open-air museum, have preserved their existence until today as striking examples. It was built during the reign of the Seljuks, then the Principalities and the Ottomans, who established unity in Anatolia by establishing unity. mosques, masjids, madrasas, caravanserais, baths, bridges, sebil, bedesten, imaret, as well as many other architectural works such as tombs and vaults in different architectural styles, coffered, witnessed the tombs, they left their mark on Anatolia. After the collapse of the Anatolian Seljuk State, the Aydınoğlu Principality was established around Birgi, and after the passing of the region to the Ottomans, various architectural monuments built in that region during the Ottoman period, despite all the negativity, many tombstones have survived to the present day.

Keywords: Birgi, Tombstone, Witness, Inscription, Tomb

Giriş

Tarihi M.Ö. IX. Yüzyıla kadar dayanan Birgi, Orta Çağ'da Küçük Menderes havzasının önemli yerleşim birimlerinde biriydi. Romalılar, Persler ve Bizanslılar döneminde önemini korumuştur. Alpaslan'ın 1071 Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'nun fethinden sonra Müslüman Türklerin hâkimiyetine geçen Küçükmenderes havzası ve Birgi yöresi, Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılmasından sonra Aydınolu Mehmet Bey Tarafından Kurulan Aydınoluğulları Beyliğinin merkezi konumunda idi. Fatih Sultan Mehmed Döneminde Osmanlı Topraklarına katılan Birgi, halen İzmir İli Ödemiş İlçesine bağlı bir belde olarak varlığını ve önemini korumaktadır.¹

Antik dönemden, Beylikler ve Osmanlı döneminden birçok tarihi eseri bünyesinde barındıran Birgi² ve çevresinde, aradan uzun yıllar geçmesine rağmen çok sayıda mezar taşı mevcuttur.

"İzmir Ödemiş'teki Türk İslam Dönemi Tarihi Mezar taşları" konulu doktora çalışması çerçevesinde, 2009-2010 tarihleri arasında Ödemiş merkez ile bağlı belde ve köylerde yaptığımız araştırma ve incelemeler sonucunda 2600'ü aşkın tarihi mezar taşı tespit edilerek kayıt altına alınmıştır.

Bu çerçevede Birgi'de de 400 civarında mezar taşı tespit edilmiştir. Bu mezar taşları, Merkez Aydınolu Mehmet Bey Camii haziresi, Karaoğlu Camii Haziresi, Çakırağa Konağı bahçesine konulanların dışında; İmam Birgivi Mezarlığı, Taşpazar Mezarlığı, Manastır Mezarlığı, Armut Dibi, Dikencik ve Hızır Dede mevkilerinde bulunmaktadır.³

1. Ulu Cami (Aydınolu Mehmet Bey Camii) Haziresi

Ulu Cami (Aydınolu Mehmet Bey Camii) haziresinde kapalı alanda bulunan Aydınolu Mehmet Bey ve çocuklarına ait dört adet şahideli ve sandukalı mezar dışındaki mezar taşları sonradan buraya konmuşlardır. Bu mezar taşlarından bir tanesi Osmanlı Dönemine ait olup diğerleri Aydınoluğulları dönemi mezar taşlarındandır. Diğer taraftan Aydınoluğulları dönemine ait mezar taşlarından sadece iki tane Hızır Dede mevkiinde tespit edilmiştir. Bunların dışında kalanların tamamı Osmanlı Dönemine ait olup, XVI. ve XX. Yüzyılın ilk çeyreği arasına tarihlenmektedirler

Bu mezar Taşlarından Aydınolu Mehmet Bey ve Üç oğluna Ait mezarlar sandukalı tipte olup Aydınolu Mehmet Bey Camii haziresindeki Kapalı alanda bulunmaktadır (Foto 1-2).

¹ Behiç Galip Yavuz, *Birgi*, Birgi Kent Kitaplığı, İzmir/Ödemiş: Bilkar Bilge Karınca Matbaacılık, 2005, 97 vd. ; A. Munis Armağan, Osmanlı Belgelerinde Ödemiş, (Ödemiş: Ödemiş Kent Müzesi Yayınları, 2011), 12.

² Yavuz, *Birgi*, 144 vd.

³ Edip Yılmaz, İzmir Ödemiş'teki Türk İslam Dönemi Tarihi Mezar Taşları, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van: 2013, 28.

Birgi Tarihi Mezar Taşları

Foto 1. Aydınoğlu Mehmet Bey ve Çocuklarının Mezarları

Foto 2. Aydınoğlu Mehmet Bey'in Baş Şahidesi

2. Karaoğlu Camii Haziresi

Foto 3. Karaoğlu Camii haziresinde bulunan şahideli ve pehleli mezar taşları Ayrıca Karaoğlu Camii Haziresinde Bulunan Bir Mezar Baş ve Ayak Şahideli ve Pehlelidir (Foto 3) Diğer Mezarların Tamamı Şahideli Mezar Tipolojisinde olup bir kısmı baş ve ayak şahideli, bir kısmının da sadece baş şahidesi mevcuttur.⁴

⁴ Yılmaz, Katalog kısmı.

Birgi Tarihi Mezar Taşları

Birgi Tarihi Mezar Taşları

Foto 4. Mezar Baş ve Ayak Şahideleri

Erkek Mezar Taşlarında baş şahidesinde başlık olarak sarık, kavuk ve son dönemlerde fes kullanılmıştır. Ayak şahideleri ise dikdörtgen formunda ve genellikle sivri kemerli bir tepelikle sonlanmaktadır(Foto 3-4). Bu mezar taşı tipolojisi genel olarak birçok yerde aynıdır.⁵

Kadın mezar taşları dikdörtgen formunda olup tepelik kısmı genellikle sivri kemerlidir. Süslemenin yoğun olduğu tepelik kısmında çeşitli bitkisel motiflerin yanında Batı Anadolu'ya has bir özellik olan mimari unsurlara(cami tasvirli) sıkça rastlanır.⁶ Ayrıca Kadın mezar taşlarında Hotoz denilen başlıklı örnekler de vardır. Erkek mezar taşları genellikle sadedir. Gövde kısmındaki kitabenin dışında herhangi bir süsleme yoktur (Foto 6-7).⁷

Foto 5. Erkek Kavuklu Baş Şahidesi

Foto 6. Kadın Hotozlu Baş Şahidesi

⁵ Gülsün Ebri, Tire Merkezdeki Osmanlı Devri Mezar Taşları, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: 2016, bkz. Katalog kısmı; Sedat Soyaloğlu, Denizli Babadağ'da Osmanlı Devri Mezar Taşları, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: 2018, Bkz. Katalog kısmı; Yalova İl Kültür Turizm Müdürlüğü, Yalova'da Osmanlı Dönemi mezar Taşları, 5 vd.; Canan Hanoğlu, Erzurum Merkez'de Cami Hazirelerinde Bulunan XVIII.-XIX. YY. Mezar Taşları, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Erzurum: 2006).

⁶ Gül Tunçel, Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları, Kültür Bakanlığı Yayınları Tanıtma Eserleri Dizisi: 20, (Ankara: Mas Matbaacılık, 1989), 14 vd.

⁷ Bkz. Yılmaz, Katalog kısmı.

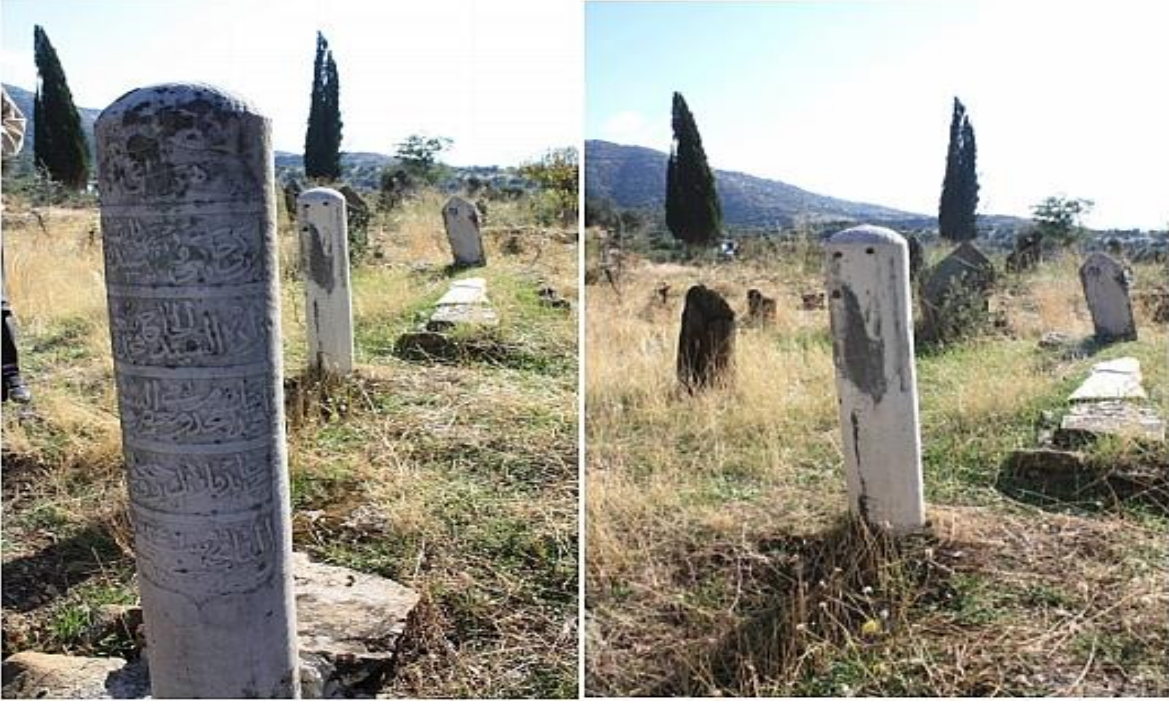

Foto 7. Kadın Sivri Kemerli Baş Şahideleri

Mezar Taşlarından bir tanesi hariç tamamı dikdörtgen formludurlar. Bunun tek örneği olan silindirik gövdeli mezar taşı şekilde görülmektedir (Foto 8).⁸

⁸ Yılmaz, 2: 101.

Birgi Tarihi Mezar Taşları

Foto

8. Silindirik Mezar Taşları

Ayak Şahideleri dikdörtgen formlu ve sivri kemerli bir tepelikle sonlanmaktadır. Bir kısmı sade, bir kısmında ise ortada servi, kenarlarda sarmaşık veya lale motifi yer almaktadır (Foto 9).

Foto 9. Ayak şahideleri

Kitabeler Sadece Baş Şaidesinin gövde kısmında yer almaktadır. Yazılar genelde etrafı oyularak kabartma şeklinde yazılmıştır (Foto 4-5-6). Yazı Türü olarak ilk dönemlerde Sülüs, son dönemlerde ise Sülüsle beraber Talik yazı da kullanılmıştır. Nadir de olsa Rik'a türü yazıya da rastlanmaktadır.⁹

İçerik Bakımından

Serlevha (Kitabe Başlığı): İlk zamanlarda: Huve'l-Baki, Huve'l-Hallaku'l-Baki, Huve'l-Muin gibi yalnız Allah'ın Baki olduğunu, insanların fani olduğunu, yardımın yalnız Allahtan olabileceği gibi ifadeler kullanılırken son zamanlarda Ah mevt, Ah mine'l-mevt gibi ölümden şikâyet manasını çağrıştıran ifadeler de yer verilmiştir.¹⁰

Arapça Kitabelere Örnek

1. Huve'l-Muin (Yardımcı olan ancak O'dur, yani Allah'dır.)
- 2 Zünubî ke-mevcî'l-bihari bel hiye ekser(Günahlarım denizlerin dalgaları kadar, belki daha fazladır.)
- 3 Sağıruha mislü'l-cibali bel huve ekber(En küçüğü dağlar gibidir, belki daha büyüktür.)

⁹ Yılmaz, 489.

¹⁰ Yılmaz, 492.

Birgi Tarihi Mezar Taşları

4 Lakin inde'l-kerîmi iza afa(Fakat eğer af ederse, kerim olan zatın yanında)

5 Ke-cenahi'l-baudeti bel hiye aşğar(Sivri sineğin kanadı kadar, belki daha küçüktür.)

.....

1 Huve'l-Baki (baki oan yalnız odur, yani Allah'dır.)

2 İlahî ente rahmanî (İlahi sen bana merhamet edicisin.)

3 Reçaî minke ğufrânî (Senden beni affetmeni diliyorum.)

4 Vela te'huz bi-isyanî (Beni isyanımla sorgulama.)

5 Ve kemmil kulle noksanî (Bütün noksanımı tamamla.)

Türkçe Kitabeler (Genç Yaşta vefat Edenler)

1 Huve'l-Muin (Yardım eden yalnız O'dur.)

2 Nazeninim gitdi cennet bağına

3 Firakını kodi valideyni canına

.....

1 Ah mine'l-mevt (Ah ölüm)

2 Rihlet itdi valideynin bir güli

3 Uçdi firdevs içre cennet bülbüli

.....

1 Huve'l-muin

2 Derdime derman aradım bir ilacın bulamadım

3 Hasreta fani cihanda tul ömür sürmedim

4 Firkata takdir bu imiş ta ezelden bilmedim

.....

Diğer Örnekler

1 Huve'l-Hayy (Yalnız hayat sahibi olan O'dur.)

3 Beni kıl mağfiret ya Rabb-ı Yezdan

4 Bi-hakk-ı arş-ı a'zam nur-u Kur'an

5 Gelub kabrim ziyaret iden ihvan

6 İde ruhuma bir Fatiha ihsan

1 Ne kadar şayi olsa cihanda şanın

2 Akibet iki taş olur nişanın

3 Süleyman olub tahtını yel götürse

4 Mezaristan olur sonra mekânın

.....

- 1 Ah mine'mevt
- 2 Mağfiret kıl bendene Rabb-ı Celil
- 3 Gelmişim babına sergerdan ve sefil
- 4 Kıl şefa'at mücrimim ya Muhammed
- 5 Ruz-i mahşerde beni itme hacil

.....

- 1 Huve'l-Baki
- 2 Sene 1327 23 Ramazan/8 Ekim 1909
- 3 İbret al seng-i mezarımdan oku bir Fâtiha
- 4 Köprüdür alem geçer bu gün bana yarın sana
- 5 Rûhuna Fâtiha¹¹

Yukarıya alınan kitabelerin içeriğinden anlaşılacağı üzere: Her ne kadar süslü mezar taşı yapımı dinen uygun görülmesi de ecdadımız, ziyarete gelenlere verdiği mesajlarla bir nevi bunu telafi eder vaziyet almıştır. Şöyle ki: Ziyarete gelenlere dünyanın fani olduğunu, kendisinin de bizim gibi bu dünyada gezip tozduğunu, ancak bugün toprak altında olduğunu,

«Ger cihanda mümkün olsa idi beka, Terk edip gitmezdi andan Mustafa.»

«Kime virdi felek aya bekayı ömr-ü sermed lehu,

Gelub gitti bu faniden nice Şirin le Ferhad»

gibi ifadelerle dünyanın fani olduğunu ve ona bel bağlamanın hata olduğunu ifade ederek insanları ikaz ve irşad etmeye çalışmışlardır.

Mezar taşlarındaki bu tür yazılar bize bu yörede yatan insanların inanç yapılarını, hayata ve ölüme bakış açılarına ışık tuttuğu gibi, aynı zamanda kullandıkları ifadelerle kültür seviyelerine de işaret etmektedir. Ana dilleri olan Osmanlıca ile birlikte Arapça ve hatta Farsça'yı bildikleri ve bunu kullanabildikleri ve mezaristanı ziyaret edenlerin de bunu okuyup anlayabildikleri gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bu gün bizim neslimiz gibi, maalesef, sadece süslemelerine bakıp içeriğinden bihaber değillerdi.

Kitabelerdeki önemli bir husus, bu yörede yaşamış önemli şahsiyetleri, aileleri, meslek erbabını tanıtmaları ve yörenin tarihine ışık tutmasıdır. Bu cümleden olarak, Aydınoğlu Mehmet Bey ve oğullarının bilinen mezarları dışında Mehmet Bey'in Kızı Hanzade Hatun, Birgi Hâkimi, Birgi Müftüsü, Mütevelli, Müderris, Anadolu Kazaskeri, Mülazım, Hattat ve benzeri birçok önemli şahsiyetlerin yanında, değişik meslek erbabı ile burada yaşamış önemli ailelerden Karazadelere ait mezar mezar taşları ile Birgi Belediyesi eski başkanı Cumhur Keskin Bey'in ataları olan Zatoğullarına ait mezarlar tespit edilmiştir.¹²

Mezar taşı kitabelerinde dikkate değer bir nokta muhaceret yani göç hareketleridir: Yatığımız çalışmalarda Ödemiş, Birgi ve çevresine Anadolu'nun çeşitli yörelerinden, hatta diğer ülkelerden buraya birçok ailelerin gelerek yerleştiği ve buradaki halkla ile karışıp kaynaşarak buranın ahalisini oluşturdukları gerçeğidir.

Mesela Birgi Voyvodasının emrinde çalışmış olup orada vefat ederek İmam Birgivi mezarlığına defnedilen Vanlı Seyyid Mustafa Ağa (Foto 10), diğer taraftan Ser bevabib(Kapıcı başı) olarak Birgi

¹¹ Yılmaz, Kalalog kısmı.

¹² Yılmaz, 504 vd.

Birgi Tarihi Mezar Taşları

beyinin emrinde çalışan ve İzmirli Hatice Hanım (Foto 11)'ın kızı ile evlenerek buraya yerleşmiş olan Seyyid Hacı Osman Ağa bunlara örnek gösterilebilir.

Vanlı Seyyid Mustafa Ağa'nın Mezarı (Foto 10)

Bulunduğu yer: Birgi Beldesi (İmam Birgivi Mezarlığı)

Kitabesi :

- 1 Huve'l-Muin
- 2 Bu merkade her kim iderse dua
- 3 İde mahşerde şefaat mücteba
- 4 Birgi Voyvodası Kapuci
- 5 Başı Hacı Osman Ağa'nın
- 6 Hizmetinde olub sadakatli merhum
- 7 Vanlı Seyyid Mustafa Ağa Rûhuna Fâtiha
- 8 Sene 1226 Ramazan 8/26 Eylül 1811

Foto 10. Seyyid Mustafa Ağa'nın mezar taşı

Birgi Mütesellim Ser Bevvabin Vanlı Seyyid Hacı Osman Ağa'nın Kayınvalidesi İzmirî Hatice Kadın'ın Mezarı (Foto 11)

Bulunduğu yer: Birgi Beldesi (Taşpazar Mezarlığı)

Kitabesi :

- 1 Huve'l-Hallaku'l-Baki(Yaratıcı ve baki olan yalnız O'dur, yani Allah'dır.)
- 2 Bu merkada her kim iderse dua
- 3 İde mahşerde şefaet mücteba
- 4 Birgi mütesellim ser bevvabin Vanlı
- 5 Seyyid Hacı Osman Ağa'nın kâin
- 6 Validesi merhume İzmirî Hadice
- 7 Kadın ruhuna Fatiha sene 1230

Foto 11. İzmirli Hatice Hanım'ın mezar taşı

Birgi Tarihi Mezar Taşları

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Mesela: Mütevelliden Nevşehirli, mutavattinen Bademyeli, Mısırlı Masum Zeynelabidin (Bademli Büyük Mezarlık), Koçan Oğlu Kürt Ali (Bozdağ yayla), Haşimi Neslinden Fatıma(Gölcük Örselli Mezarlığı), Sirozlu, Selanikli, Boşnak, Karafireli, Çemişkezekli, Sinoplu vs.¹³

Sonuç olarak, bu ve benzeri örneklerden anlaşılacağı üzere, nesiller o kadar karışmış ki, Bediüzzaman'ın dediği gibi, "Levh-i mahfuz açılrsa kimin hangi millete mensup olduğu ancak belli olur."¹⁴ Dahası hepimiz bir anadan bir babadan gelmiyor muyuz? Bunu bir tarafa bırakacak olursak, Ziya Gökalp'ın, "Din dil bir ise millet birdir"¹⁵ sözüne ilave olarak, Dilimiz bir, dinimiz bir, memleketimiz bir, bayrağımız bir, kiblemiz bir, aynı havayı soluyoruz. Bütün bu ortak noktalar birlik ve beraberliği gerektirirken, bu gün her şeyden çok birlik ve beraberliğe ihtiyaç duyduğumuz bir zamanda birlik ve beraberliği gerektiren bu ortak noktalar neden göz ardı ediliyor veya edilmeye çalışılıyor!.. Öyle ise "milliyetimiz bir vücuttur, ruhu İslâmiyet, akli iman ve Kur'an'dır", sözünü şiar edinerek birlik ve beraberliğimizi korumalıyız. Birliğimizi bozanlara, Çanakkale'de, Pasinler cephesinde vatan müdafaası uğrunda şehit olarak yan yana yatan değişik ırktan ve milletlerden olan Osmanlı tebaasını örnek göstermeliyiz. Hepimiz aynı gemide bulunuyoruz; gemi batarsa hepimiz batarız; gerçeğini unutmamalıyız.

¹³ Yılmaz, 510.

¹⁴ Bediüzzaman Said Nursi, *Mektubat*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 417.

¹⁵ Nursi, *Mektubat*, 417.

Birgi Tarihi Mezar Taşları

Kaynakça

- Armağan, A. Munis, *Osmanlı Belgelerinde Ödemiş*, Ödemiş: Ödemiş Kent Müzesi Yayınları, 2011.
- Ebiri, Gülsün, Tire Merkezdeki Osmanlı Devri Mezar Taşları, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: 2016.
- Hanoğlu, Canan, Erzurum Merkez Cami Hazirelerinde Bulunan XVIII.-XIX. YY. Mezar Taşları, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: 2006.
- Nursi, Said (Bediüzzaman), *Mektubat*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- Soyalp, Sedat, Denizli Babadağ'daki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: 2018.
- Tunçel, Gül, Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları, Kültür Bakanlığı Yayınları Tanıtma Eserleri Dizisi: 20, Ankara: Mas Matbaacılık, 1989.
- Ulusoy, Cemal-Şahin Özbey-Cemal Ekinci, *Yalova'da Osmanlı Dönemi Mezar Taşları*, Yalova İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını.
- Yavuz, Behiç Galip, *Birgi*, Birgi Kent Kitaplığı, İzmir/Ödemiş: Bilkar Bilge Karınca Matbaacılık, 2005.
- Yılmaz, Edip, İzmir Ödemiş'teki Türk İslam Devri Mezar Taşları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van: 2013.